

A GYULAFEHÉRVÁRI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR GYŰJTŐKÖZPONTJAI

A gyűjtés kezdetei és indokoltsága

A Gyulafehérvári Érseki- és Főkáptalani Levéltár fondjainak az 1990-ben megkezdett rendezési munkálatai befejezésekor, a Főegyházmegyei Levéltár állagainak kialakulását követően, már 2001–2002 között történtek alkalmi iratbegyűjtések az érseki levéltári központba a Gyulafehérvárhoz földrajzilag is közelebb eső szórványplébániákról (Gyulafehérvár, Verespatak, Abrudbánya, Topánfalva, Magyarigen, stb.).

A proveniencia alapú egységes rendezési elv jegyében, a történelmi múlt írásos emlékeinek megmentésének céljából, 2003-ban a Gyulafehérvári Érsekség központilag is elrendelte a plébániai levéltárak összegyűjtését. A Főegyházmegye érseke körlevélben közölte papjaival a gyűjtőlevéltárak felállítását.¹ A gyűjtőkezdeményezés nem tekinthető új keletűnek, hiszen a püspökelődök már adtak ki az elmúlt századok folyamán is hasonló, történelmi emlékekről gondoskodó rendelkezést. A korábbi, tudománypárti és értékgyűjtő beállítottságú erdélyi főpapok közül a legkiemelkedőbbeket említjük: a könyvtáralapító és tudománypártoló Batthyány Ignácot (1741–1798), valamint a nagy műveltségű és múzeumszervező Mailáth Gusztáv Károlyt (1897–1938). Batthyány Ignác széles körű tudományos tevékenységéről több szaktanulmányból is értesülhetünk.² Mailáth püspök az egyházmegyei múzeum elhelyezését a Batthyaneum egyik helyiségében oldotta meg, és a munka szervezése során szintén körlevélben kérte fel papjait, hogy a plébániák mükincseit beküldjék. Ezt a gyűjtést pár évvel később kiterjesztette a kéziratokra, az ősnymtatványokra és a régi magyar könyvekre is, azonban tervének az első világháborús zavargások véget vetettek.³ Szűk száz évvel ezután, a 21. század elején a humán műveltségű dr. Jakubinyi György érsek megismételte az intézkedést, ezúttal az írásos emlékekre, a történelmi levéltári forrásokra összpontosítva.

¹ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: GYFL), Püspöki/Érseki Iratok, 338/2003.

² Varjú Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. Magyar Könyvszemle*, 1899. 3–175., 209–243., 329–345.; Ileana Dârja: *Din istoria Bibliotecii Batthyaneum. Etapa I. 1798–1826*. In: *Apulum*. Alba Iulia, 1997, 341–365.; Uő: *A Romániai Nemzeti Könyvtár Batthyaneum Fiókkönyvtára*. In: Bernád Rita (szerk.): *Egyházi gyűjtemények szolgálatában. În slujba colecțiilor ecleziastice*. Kolozsvár, 2010, 25–34.; Biro-Hendre Doina (szerk.): *Batthyaneum: omagiu fondatorului Ignatius Sallesius de Batthyan (1741–1798)*. Bukarest, 2011.

³ GYFL Püspöki/Érseki Iratok, 7497/1912.

Az érseki körlevél szétküldését követően a diaszpóra írott örökségének összegyűjtése jelentette a legszükségsegszerűbb és leghalaszthatatlanabb feladatot. Amint a szórványterületen a gyűjtőlevéltárak fokozatosan elkészültek, 2006-tól a gyűjtés kiterjedt a tömbkatolikus vidékekre is. Az iratmentési akciót a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának (NKÖM) pályázati kiírása indítványozta, és az tette lehetővé a levéltári gyűjtőprogram anyagi támogatását is.

A Gyulafehérvári Főegyházmege plébániai iratanyagának mennyisége megszeménően meghaladja az érseki levéltár befogadóképességét. A jelenlegi főegyházmegei (érseki és főkáptalani) levéltár hét raktártere a püspöki palotában 1100 folyóméternyi iratanyagot foglal magába. A főegyházmege összes egyházközségének maradandó értékű levéltári anyaga ugyanakkora iratmennyiségből áll. Ezt a hatalmas méretű, több mint egy kilométernyi levéltári okmányhalmazt indokolatlan lett volna besűriteni a gyulafehérvári raktárakba, sőt ennek kivitelezése sem lett volna célszerű és megvalósítható a fondok hozzáférhetősége szempontjából sem. Ugyanakkor ez több szakember munkáját is igénybe vette volna, és az állandó szakszemélyzet folyamatos biztosítása gondot jelentett. Ezért a Főegyházmegei Hatóság az érsekség területén kilenc gyűjtőközpont létrehozását döntötte el. Ezek a gyűjtőlevéltárak az elmúlt másfél évtized alatt létesültek főesperességi és plébániai székhelyeken, illetve a legelső közülük az érseki központban. Az iratok rendezésében magyarországi levéltáros szakemberek és diákok, valamint erdélyi munkatársak is alkalmilag részt vettek.

Ugyanekkor, szintén az NKÖM meghívásos pályázati felhívásának köszönhetően, Erdélyben több egyházi központi levéltár is elkezdhette a rendszeres levéltári begyűjtést. A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség Levéltára és Könyvtára az akkori könyvtárosa, Emödi András révén indította el a gyűjtő- és rendezőmunkát, amely munkaviszonyának megszűnésével 2011-ben félbeszakadt.⁴

A Szatmári Római Katolikus Püspökségen előbb a püspöki központi levéltár rendszerezése és a raktárak korszerűsítése valósult meg, majd azt követően 2005-ben a plébániai levéltári anyagok összegyűjtését kezdeményezték, amellyel szintén Emödi András szakembert bízták meg.⁵

⁴ Könyvtári és levéltári gyűjtőmunkájával kapcsolatosan vö. Emödi András: *A Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya*. I. *A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei*. 1. Budapest – Nagyvárad, 2005; Uő: *A Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya*. II. *A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei*. 2. Budapest – Nagyvárad, 2008; Uő: *A váradai és a szatmári római katolikus püspökségek régi könyvállományainak összegyűjtése, rendezése és feldolgozása (1998–2008)*. In: Bernád Rita (szerk.): *Egyházi gyűjtemények szolgálatában...* 110–124.; Uő: *Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon kényszerűk és gyarlóságok tükrében, azaz valóban siralmas váradai krónika (1944–1987)*. *Erdélyi Múzeum*, 2013. 4. sz. 76–107.

⁵ A történeti gyűjtőkönyvtárról vö. Emödi András: *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya*. *Katalógus*. *A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei*. 5. Nagyvárad, 2010.

A Temesvári Római Katolikus Egyházmegye a Gyulafehérvári Főegyházmegyével azonos időben indítványozta a központosított iratbegyűjtést, azonban egymástól független okokból és támogatásokból. A Temesvári Római Katolikus Püspökség a rendszerváltás után eltelt tizenöt év alatt elveszítette híveinek több mint kétharmadát, így a megüresedett plébániák levéltári gyűjteményeit szükségszerű volt a püspöki központba szállítani. Ezt a nagyméretű feladatot a két főesperesi kerületből álló temesvári egyházmegyében az erdélyi származású Franz von Klimstein vállalta fel, aki jelenleg a Regensburgi Püspöki Levéltár főlevéltárosa. A plébániai levéltárak begyűjtési és rendezési tevékenységeit 2007-ben fejezte be.⁶

A kolozsvári székhelyű Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, amely félévszázados hivatalos fennállásának köszönhetően már gyűjtési hagyománnyal is rendelkezik, jelenlegi szakembereivel (Sipos Gábor, Ósz Sándor Előd és Tóth Levente Kolozsváron, valamint Berekméri Róbert Marosvásárhelyen) karöltve munkálkodnak az iratok begyűjtésén és rendezésén.

Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára Molnár Lehel levéltárvezető kezdeményezésére kapcsolódott be ugyanebbe a gyűjtőprogramba szintén az új évezred első évtizedének közepén.

Az erdélyi evangélikus egyházi gyűjtemények németországi támogatásokból Brassóban⁷ és Nagyszebenben⁸ ugyancsak ebben az időszakban fogtak hozzá az elnéptelenedett evangélikus gyülekezetek iratainak és könyveinek az összegyűjtéséhez.

A fondképzők

A Gyulafehérvári Főegyházmegyét jelenleg tizenöt főesperesi kerület alkotja, területén összesen 258 plébánia van. Ebből 205-öt helyben lakó egyházmegyés pap vezet, hetet helyben lakó szerzetes pap, négy örmény plébánia, három helyi lelkészség, 13 templomigazgatóság (ferences pap által adminisztrált), 42 (oldallagosan) párhuzamosan ellátott plébánia, valamint négy egyetemi lelkészség. Ezen kívül a főegyházmegyében további 350 leányegyház (*filia*) is található.⁹ Ennek a 608 alsóbb szintű egyházigazgatási egységnek az irategyüttese – főesperesi kerületi alapon – kilenc gyűjtőközpont illetékességi körébe tartoznak. Az évszázadok folyamán a főesperesi kerületek száma, területe és beosztása többször is változott, ezért a főespereségek mai szerkezete jelentette a kiindulópontot.

⁶ Franz von Klimstein: *A múlt ismerete nélkül nem tudjuk, merre tartunk: A temesvári egyházmegye levéltári projektje* (lejegyezte Bodó Márta). *Keresztény Szó*, 2002. 12. sz.; *Uó: Erfahrungsbericht über die Tätigkeiten im Diözesenarchiv des Bistums Temeswar zwischen Juni 2002 und Juli 2007*. *Archivar*, 2008. 4. sz. 418–421. Ezúton is köszönöm a szerző szíves tájékoztatását.

⁷ www.honterus-archiv.ro (Utolsó letöltés ideje: 2017. 08. 24.)

⁸ www.teutsch.ro (Utolsó letöltés ideje: 2017. 08. 24.)

⁹ A felsorolt adatok a 2016. évi egyházmegyei statisztikát tükrözik. Vö. *A Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye név- és címtára 2016*. Kolozsvár, 2016.

A főesperességi és a plébániai levéltárak összesítő jegyzéke 713 fondszámot tartalmaz, melyek magukba foglalják az egykori filiák településneveit is a jelenlegiek mellett.

Az egyházmegyét ma a következő főesperesi kerületekre bontjuk: gyulafehérvári, hunyadi, szeben–fogarasi, erzsébetvárosi, sepsi–barcasági, kézdi–orbai, kolozsdobokai, belső-szolnoki, aranyos-tordai, küküllői, marosi, alcsík–kászoni, felcsíki, gyergyói és udvarhelyi. Ezek közül néhány dél-erdélyi főesperesi kerületet tíznél kevesebb plébánia alkot (pl. erzsébetvárosi – hat, szeben–fogarasi – hat), a székelyföldi főesperesi kerületeknél átlag 20 plébánia a jellemző, viszont az is előfordul, hogy a főesperesi kerületnek több mint 30 plébániája van (pl. udvarhelyi kerület – 35). A kisebb főesperességeknél jellemző a közös főesperesi hivatal. (Az erzsébetvárosi és a szeben–fogarasi kerületnek közös főesperese van, a gyulafehérvári és a hunyadi főesperesi kerületeknek szintén, valamint a marosi és a küküllői főesperességek is.)

Az iratok összegyűjtése és központba szállítása, amennyiben lehetett, a kezdetektől az 1990-ig létrejött iratokra terjedt ki. A 2016-ban begyűjtött iratoknál a felső időhatár ellenben már 2000 volt. Ugyanakkor a plébánián maradt és marad minden olyan irattári anyag, amelyre a kurrens ügyvitelben, a mindennapi irodaszolgáltatásban szükség van: például az aktuális iktatókönyvek, a bejegyzés alatt álló anyakönyvek (20. századiak) és a folyamatosan vezetett plébániai évkönyv (*historia domus*), valamint az egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv.

Állományvédelem

Az egyházközségi iratok korábbi tárolása a szokványos sekrestyén, irodai faszekrényen kívül a legkülönbözőbb helyeken történt. A helyben lakó pap nélküli szórványplébániák meglehetősen gondatlan állapotban vannak, épületeik többségét bérbe adták, így az egyházközségek levéltárai is többféle károsodásnak vannak kitéve. A plébániai irategyüttesek ezért meglehetősen változatos helyszínekről kerülnek begyűjtésre. Az egyházüldözés évtizedeiben, az államosítástól való félelmükben az akkori plébánosok igyekeztek biztonságos menedéket nyújtani a történeti iratoknak. Ezért aztán a leggyakoribb őrzési helyek a sekrestye, a kórus, a harangtorony és az irodák különböző levéltári szekrényei voltak, de előfordult már kanapéalj, esetleg ágyneműtartó, sőt kamra és padlástér, de akár garázs is. A székelység tömbkatolikus vidékein is számos alkalommal találkozhatunk a szórványvidékekre jellemző állapotokkal, de nagyon sok példaértékű kivétel is létezik, ahol a helyi lelkészek gondosan rendbetett, évsorrendbe helyezett archívumot hoztak létre, néhol akár külső szakértők segítségét is igénybe véve.

A levéltári anyag állapota többnyire a tárolási körülményektől függött: még ha gondatlan körülmények között is őrizték, de a hűvös, száraz helyen tárolt és nedvességtől, kártékony rágcsálóktól védett iratanyagok állapota rendszerint elfogadható, megfelelő volt. Problémát a beázott helyiségekben őrzött irategyüttesek

okoztak, melyeken gombásodási foltok jelentek meg. Ezek a fertőzött állományrészek a rendezés előtt papírrestaurátori laboratóriumba kerülnek, ahol gondos fertőtlenítésen esnek át.

Az értékesebb köteteket, különösen az egyház tulajdonában maradt 18–19. századi anyakönyveket, amelyek a legkutatottabb forráscsoportot képezik, 2004-ben, 2013-ban és 2015-ben néhány NKÖM- és Nemzeti Kulturális Alap (NKA)- pályázati lehetőségnek köszönhetően sikerült restauráltatni a gyulafehérvári papírrestaurátori laboratóriumban. Csicsókeresztúr, Kolozsmonostor, Tövis, Nagyág, Nagyhalmág, Torockószentgyörgy, Aranyosbánya, Hosszúaszó, Ósebeshely, Topánfalva, Alvinc, Bözödújfalva, Székelyszentkirály, Méréfalva, Barót, Szentkatolna, Nyárádköszvényes, Szamosújvár-örmény, Brassó, Székelybő és Homoródkaracsonyfalva plébániák matrikulái így kerülhettek megújított állapotba. 2006-ra befejeződött a széki 18. századi okmányok és az 1849-ben megkezdett plébániai krónika, a tekei plébánia kétkötetes *historia domusa* (1781–1939), a mezőerkesdi protokollum (1729–1825) és a kapnikbányai *historia domus* (1803–1823) restaurálása. 2013-ban sikerült további 42 darab, 1372–1744 között keletkezett eredeti oklevelet restauráltatni a Kolozsvári Gyűjtőlevéltár állományából, 10 eredeti oklevelet az 1625–1751 közötti időszakból, melyek a Székelyudvarhelyi és a Szamosújvári Gyűjtőlevéltárakból származnak, valamint egy udvarhelyi főesperesi vizitációs jegyzőkönyvet (1683–1702). Ugyanekkor adódott lehetőség egy gyergyói főesperesi széki jegyzőkönyv (1749–1813), egy csomafalvi faluszéki jegyzőkönyv (1790–1811) és a szamosújvári örmény katolikusok tímárcéhe alapító statútumának (1700) restaurálására is. 2016-ban a kerelőszentpáli templom tornyából származó okmányt és egy 1758-ban kelt, nyárádselyei iratokból származó ereklyebizonyítványt restauráltak, melyek a Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárban találhatóak. A restaurátori beavatkozásokat és az említett fertőtlenítést az NKÖM és az NKA kizárólagos pályázati támogatásai tették lehetővé. 2017 nyarán sikerült néhány, a Csíkszeredai Gyűjtőlevéltárban található, sérültebb állapotú oklevélnek is a restaurálását elvégezni: ez alkalommal öt csíkszenttamási (1646–1698) és egy csíkközvári (1767) oklevél került stabilizált, hozzáférhető állapotba.

Az alábbiakban alapítási évük sorrendjében ismertetjük a gyűjtőlevéltárakat.

A Gyulafehérvári Gyűjtőlevéltár (2003)

Ez a levéltár jelenleg a gyulafehérvári és a hunyadi főesperesi kerületek iratanyagait foglalja magába, melyek az Érseki és a Főkáptalani Levéltár egyik raktárterében kaptak helyet. Ugyanide került begyűjtésre néhány erzsébetvárosi kerülethez tartozó plébániai iratanyag is (Hosszúaszó, Kiskapus és Mikeszásza). A közeljövőben, a tárolási feltételek biztosítása után, a szeben–fogarasi és az erzsébetvárosi főesperesi kerületek iratanyagait is ideszállítjuk.

A gyulafehérvári főesperesi kerület az erdélyi egyházmegye első főesperesi kerülete, melynek alapítása a püspökség alapítását (1009) követte. Az 1332–1337

között összeállított pápai tizedjegyzékben az említett tizenhárom főesperesség között elsőként szerepel. A fejedelemség idején, a püspökség szünetelésével (1556–1715) ez a főesperesség is megszűnt. A katolikus restauráció korszakában – ferences misszióknak köszönhetően – visszaállították, és 1766-ban a következő plébániák alkották: Abrudbánya, Gyulafehérvár, Alvinc, Borbánd, Csertés–Hondol, Nagyenyed, Szerdahely, Nagyág, Szászsebes, Szászáros, Királybánya (toplica), Tövis, Verespatak, Vízakna és Zalatna.¹⁰ Az 1846-os sematizmusban 20 plébániával jegyzik fel: Abrudbánya, Gyulafehérvár, Alvinc, Boica, Borbánd, Csertés–Hondol, Drassó, Kőrösbánya, Magyarigen, Nagyág, Nagyenyed, Nagyhalmágy, Aranyosbánya (Offenbánya), Marosportus, Szászsebes, Topánfalva, Tövis, Tűr, Verespatak és Zalatna.¹¹ Az 1848–1849. évi szabadságharcot követően, Kovács Miklós püspök 1850-ben a gyulafehérvári főesperesi kerületet két kerületre választotta szét: hegyaljaira (Alba Campestris) és bányavidékire (Alba Montanus).¹² Száz év elteltével, 1950-ben ismét összevonták őket egy főesperességbe „gyulafehérvári” név alatt.

A hunyadi főesperesség már a tatárjárás előtt létezett, azonban első írásos említése a pápai tizedjegyzék korára tehető, ekkor tíz plébániával említik. Beke Antal örkanonok és káptalani levéltáros ezt a sort még négy plébániával bővítette. A 14. században Hunyad vármegyében a Maros és a Cserna folyók mentét, valamint a Sztrigy alsó folyását magyarok lakták. Buday János az 1241–1556 közötti időszakra vonatkozóan 28 plébániát sorolt a hunyadi főesperességhez: Algyógy, Alkenyér, Arany, Bács, Bencenc, Brettye, Berény, Bózs, Déva, Felkenyér, Folt, Hátszeg, Vajdahunyd, Marosillye, Kásztó, Kéménd, Óraljaboldogfalva, Perkász, Pestes, Rápol, Rákosd, Romosz, Solymos, Szarkafalva, Szászáros, Szentandrás, Szilvás és Tordos.¹³ A püspökség szünetelése alatt (1556–1715) ebben a térségben is nagy teret hódított a protestantizmus, a főesperesi kerület (vármegye) plébániáinak egy része evangélikus, másik része református lett. Ezt követően az első plébánia Hátszegen kelt életre 1691-ben. Hátszeget a ferences szerzetesek által kezdeményezett és irányított Vajdahunyd (1721), Déva (1723) és Szászáros (1731) követte. Ekkor még e négy plébánia a gyulafehérvári főesperességhez tartozott. A közigazgatási szempontból jelentősebb gócpontokon szükségessé vált a plébániák alapítása, például Marosillyén (1747) és Dobrán (1776). A 18. század végén, a bányai par fejlődésével a kincstár több plébániát létesített. A vasbányászat fellendülésének köszönhető Ósebeshely (1730), Gyalár (1783), Kudzsir (1788) és Királybánya (1789) plébániáinak alapítása. 1795-ben visszaállították a középkori hunyadi főesperességet Hátszeg székhellyel.¹⁴

¹⁰ Kovács Gyárfás: *A bányavidéki róm. kath. Esperesi kerület plébániáinak története*. Szamosújvár, 1895, 9.; Buday János: *A hunyadi főesperesség rövid története*. Budapest, 1912, 39.

¹¹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissexilem a Christo nato MDCCCXLVI*. Kolozsvár, 1846, 13–20.

¹² *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis*. Kolozsvár, 1854.

¹³ Buday: i. m. 25–29.

¹⁴ Uo. 41–43.

A hunyadi főesperesi kerület a 19. század második felében, a Zsil-völgyi kőszénbányászat fellendülésével és az 1871-ben megnyitott Piski–Petrozsény közötti vasútvonalnak köszönhetően újabb plébániákkal bővült. Sorban jöttek létre Petrozsény (1871), Piskitelep (1886), Lupény (1894), Vulkán (1906) és Lónyaitelep (1912) plébániái. Ezek a plébániák ipari telepeken létesültek, így a lelkipásztori feladat is másabb jelleget öltött.¹⁵

A 20. század második felében a hunyadi és a gyulafehérvári főesperességnek egy főesperese volt, aki Gyulafehérváron székel. 2008 februárjától a két kerület főesperességi központja a petrozsényi plébániára került, majd 2013 augusztusától napjainkig, az új főesperes kinevezésével, a gyulafehérvári főesperesi központ ismét Gyulafehérvár.

A gyűjtőlevéltár az érseki palota déli szárnyának földszinti helyiségeiben található, a püspöki és káptalani levéltárral egy helyen, két külön teremben. Ebbe a levéltárba a gyulafehérvári és a hunyadi kerületek plébániáinak levéltári anyaga 2003 szeptembere és 2004 januárja között került be. Ezek az egyházközségek a következők: Abrudbánya, Alvinc, Aranyosbánya (Offenbánya), Balázsfalva, Borbánd, Drassó, Gyulafehérvár, Magyarigen, Marosportus, Nagyenyed, Ósebeshely, Péterfalva, Szászsebes, Topánfalva, Torockószentgyörgy, Tövis, Tűr, Verespatak, Zalatna, Aninósa, Csertés–Hondol, Brád, Boica, Csernakeresztúr, Hátszeg,¹⁶ Királybánya(toplica), Kőrösbánya, Kristyor–Gurabárza, Kudzsir, Lónyaitelep, Lupény, Nagyg, Nagyhalmág, Petrilla, Petrozsény, Piskitelep, Pusztakalán, Szászváros, Sztrigyszentgyörgy, Vajdahunad és Vulkán. Ugyanitt találhatóak Hosszúaszó, Kiskapus és Mikeszásza egyházközségek levéltárai is az erzsébetvárosi főesperesi kerületből.

Fontosnak tartjuk megemlíteni azt, hogy ezekben a kerületekben a szerzetesek által vezetett plébániák többségénél épségben vagy töredékben fennmaradt rendi irathagyatékkal is találkozhatunk, melyek a plébániai ügyviteli iratokkal együtt, egységesen lettek begyűjtve és rendezve. A szerzetesi irategyüttesek leválasztása az egyházközségeiktől nem volt indokolt, ezek önálló állagként különülnek el az adott plébánia fondján belül, és így egy helyen férhetők hozzá. Sok esetben nem iktatták külön a rendet érintő iratokat, melyek beleolvadtak a plébániahivatal ügyvitelébe, így az elkülönítés nehezen vagy egyáltalán nem tehető meg. A következő plébániákat ferencesek (stefaniták, bulgariták, kapisztránusok) adminisztrálták: Abrudbánya, Alvinc, Aranyosbánya, Boica, Csertés-Hondol, Hátszeg, Kőrösbánya,¹⁷ Kudzsir, Nagyg, Nagyhalmág, Ósebeshely, Petrozsény, Topánfalva, Torockó-

¹⁵ Vö. Buday: i. m.

¹⁶ A hátszegi plébánia 54 okmánya (1584–1886) a Batthyányi Könyvtárban őrzött káptalani levéltárban található „67. láda. Hátszeg-parochia iratai” elnevezés alatt. Lásd Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Káptalani Levéltár, Káptalani levéltár ládák (*ladulla*) szerinti segédlete, 1176–1900., 7727–7779.

¹⁷ Kőrösbánya és Nagyhalmág plébániák alapításuktól kezdve (1728 és 1775) a csanádi egyházmegyéhez tartoztak egészen 1786-ig, amikor az erdélyi egyházmegyéhez csatolták őket.

szentgyörgy, Szamosújvár, Szék, Szászsebes (jelenleg is), Szászváros (jelenleg is), Vajdahunyad (jelenleg is), Verespatak, Zalatna. Az említett helyek közül az alvinci (bulgariták), a szászsebesi és a szászvárosi plébániák archívumaiban maradt fenn nagyobb mennyiségű Ferenc-rendi levéltári anyag. A többi említett plébániánál az egykori szerzetesi adminisztrációt az okmányokon fennmaradt láttamozó nevek tanúsítják. A minoriták levéltára úgyszintén viszonylag épségben, terjedelmes mennyiségben és jó állapotban maradt fenn Nagyenyeden. A pálosok szűk évszázadnyi jelenléte Tövisen (1701–1786) nyomot hagyott a plébánia írásos emlékeiben is, mely az egyházközségi iratok említett időszakában észlelhető.

A gyűjtőlevéltár ismertetője 2009 végén jelent meg.¹⁸ A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban őrzött főesperességi és plébániai iratok mennyisége összesen 82,25 ifm.

A Szamosújvári Gyűjtőlevéltár (2005)

Szamosújváron 2005-ben alakult ki a gyűjtőlevéltár a belső-szolnoki főesperesi kerület Szamosújvárhoz közelebb eső plébániái részére. Fél évvel korábban, 2004 novemberében Besztercén is létrejött egy gyűjtőközpont, ahová a belső-szolnoki főesperesi kerület központi hivatalához közelebb eső plébániákról kerültek a történeti iratok. Mivel mindkét székhelyen kisméretű levéltár jött létre, mintegy 35–35 ifm mennyiségű iratanyag halmozódott fel, így célszerű volt a két gyűjtemény egyesítése. Erre 2009. szeptember 7-én került sor az addig Besztercén található iratanyag Szamosújvárra szállításával. Jelenleg tehát a Szamosújvári Gyűjtőlevéltárban a belső-szolnoki főesperességi iratok mellett a következő egyházközségek levéltárai találhatóak: Alsókapnik, Apanagyfalú, Beszterce, Bethlen, Bonchida, Csicsókeresztúr, Dés, Désakna, Erzsébetbánya, Kapnikbánya, Kide, Kohóvölgy, Magyarlapos, Magyarszarvaskend, Mezőkerked, Oláhlapos, Óradna, Naszód, Radnalajosfalva, Rettég, Szék, Teke, Tőkés és Vice.

A solnoki főesperesi kerület szerepel a pápai tizedjegyzékben (1332–1337), egyházközségeinek alapítása az egyházmegye körvonalazódásával egy időben történt. Területét több nemzet népesíti be ma is (magyarok, románok, szászok, örmények stb.), de bányásztelepülései ennél sokkal összetettebb népeségi és nemzetiségi képet mutatnak, ugyanis a 18–19. században Felső-Magyarország bányavidékéről, de a német és szláv nyelvterületről is számos bányászakértő telepedett meg az Északkeleti-Kárpátok és a Keleti-Kárpátok bányavidékén.

A vallásreform idején, a 16. században több plébániája a lutheránus vagy a református felekezethez csatlakozott. A kerület „belső-szolnoki” elnevezés alatt az 1761-es és az 1762-es egyházmegyei sematizmusban tűnik fel a következő plébáni-

¹⁸ Bernád Rita: *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertóriumai*. Gyulafehérvár – Budapest, 2009 /Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 3./.

ákkal: Csicsókeresztúr, Kapnikbánya, Dés, Beszterce, Szamosújvár és Bálványosvára. ¹⁹

Az 1782-es egyházmegyei sematizmusban ez a kerület a kolozsi főesperességgel egyesült dobokai és belső-szolnoki kerületek (*Archidiaconatus Kolosiensis cui canonicè uniti sunt Districtus Dobocensis et Szolnok interior*) elnevezés alatt tűnik fel, nem önálló főesperességgént. Ekkor az alábbi egyházközségek tartoztak ide: Kolozsvár, Kolozs, Bács, Bálványosvára, Beszterce, Csicsókeresztúr, Dés, Erked, Fenes, Györgyfalva, Jegenye, Kapnik, Katona, Kide, Kajántó, Magyaregregy, Magyarláros, Mócs, Szék, Teke, Désakna, Kolozsmonostor és Oláhláros. Ezek ma két főesperesi kerületbe (kolozs–dobokai és belső-szolnoki) csoportosulnak. ²⁰

A belső-szolnoki főesperesi kerületet 1846-ban 14 plébánia alkotta: Szamosújvár (külön örmény és latin rítusú plébániákkal), Bálványosvára, Beszterce, Csicsókeresztúr, Dés, Désakna, Kapnikbánya, Alsó-Kapnik, Magyarláros, Naszód, Oláhláros, Oláhláposbánya (Erzsébetbánya) és Óradna. A szamosújvári örmény plébános volt egyben a főesperes is. ²¹

A 19. század második felében a főesperesi kerület Apanagyfalú plébániájával bővült (1866), majd miután Széket a kolozs–dobokai főesperességből idecsatolták, már 16 egyházközség alkotta. A belső-szolnoki főesperesi kerület jelenleg 15 plébániából áll.

A levéltár a szamosújvári volt ferences kolostortemplom ²² (jelenleg római katolikus plébániatemplom) erre a célra kialakított egykori oratóriumában – dexion polcokon, savmentes levéltári dobozokban – található. A plébániai levéltári anyagok begyűjtése 2004 novemberében és 2005 tavaszán zajlott. A levéltári anyag rendszerezése több szakaszban történt: 2004 novemberében, 2005 júliusában és 2009 szeptemberében.

A belső-szolnoki kerület egyes plébániáit bizonyos időszakokban szintén szerzetesrendek (piaristák: Beszterce; ferencesek: Dés, Désakna, Szamosújvár, Szék) adminisztrálták. A besztercei piaristák iratait külön érdemes kiemelni, ugyanis ezek hollétére nemrégiben derült fény, az egykori piarista kolostorépület tetőzetének javításakor. 2009. szeptember elején a padlástérből került elő az igen értékes és teljesnek nyilvánítható piarista rendi levéltári anyag. Tartalmából megemlíthjük Beszterce legrégebbi anyakönyvét, amelyet akkoriban még a minoriták kezdték el vezetni 1718-tól, a piarista rendház *historia domusait*, a piarista iskola anyaköny-

¹⁹ Bárth János: *Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén*. Kecskemét, 2008, 12., 22.

²⁰ *Calendarium dioecesanum venerabilis cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post bissextilem secundus MDCCCLXXXII*. Cibini, 1782, 19–20.

²¹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXVI*... 123–136.

²² A szamosújvári önálló plébániát 1825-ben szervezték meg a stefanita ferencesek, akik közel egy évszázaddal előtte, 1748–1758 között építették fel itt templomukat és kolostorukat a Dániel Tivadar által adományozott telken. Vö. György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kolozsvár, 1930, 309–310.

veit, a piaristák könyvkatalógusát 1810-ből, szerzetesi névjegyzékeket és sok más, a piarista rendhez fűződő forrást.²³ Az említett ferences irányítás alatt álló plébániák esetében csak töredékesen maradtak fenn rendi írott emlékek.

A levéltárról 2009 végén jelent meg repertórium.²⁴ A Szamosújvári Gyűjtőlevéltárban található fondok mennyisége 40,19 ifm.

A Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár (2005)

A sepsi–barcasági főesperesi kerület iratanyagainak befogadására alakult meg Sepsiszentgyörgyön a gyűjtőlevéltár, amely a sepsiszentgyörgyi Szent Gellért plébánia kántori lakásának egyik átalakított helyiségében talált otthonra. A plébániai levéltári anyagok 2005 szeptemberében kerültek be a gyűjtőközpontba, és ugyan ezen év novemberében lettek rendezve. Itt található Barót, Brassó, Illyefalva, Kóshalom, Mikóújfalva, Sepsibükszád, Sepsikőröspatak, Sepsiszentgyörgy, Szentivánlaborfalva és Türkös plébániák, valamint Árkos, Gidófalva, Köpec és Nagybacon filiák levéltárai.

Ezzel a térséggel kapcsolatosan megemlíthető, hogy Brassó és Nagyszeben, szászföldi központi településekként, királyi kiváltságos területnek számítottak a középkorban. Dékánáság elnevezés alatt működtek, nem tartoztak az Erdélyi Püspökséghez, missziós területnek számítottak. A katolikus restaurációt követően, az 1761–1762-es plébániaösszeírásokban már szerepelnek. 1766-ban dékánáság (*decanatus*) név alatt tűnnek fel Brassó és Nagyszeben központokkal, és ugyanitt főesperességeként szerepel Miklósvár is. A középkori brassói és szebeni dékánáság területét Mária Terézia csatolta az erdélyi püspökséghez, korábbi megnevezésüket (dékánáság) főesperességre cserélte. Az 1761-es egyházmegyei sematizmusban a jelenlegi sepsi–barcasági főesperesség plébániáiból néhány a háromszéki főesperesi kerülethez tartozott: Barót, Illyefalva, Miklósvár, Szentivánlaborfalva és Türkös.²⁵

Az egyházmegye ezen egyházi adminisztrációs területe a 18–19. században a Barcasági Dékánáság és a (Sepsi)–Miklósvári főesperesség (*Decanatus Barcensis et Archidiaconatus Sepsi atque Miklósvár*) név alatt működött. A jelenleg is használt *sepsi–barcasági főesperesség* elnevezés a 20. század közepén alakult ki a két történeti–földrajzi elnevezés összekötésével. A kerület főesperességi központja a katolikus megújítást követően Brassóban volt. Ez a főesperesség 1782-ben nyolc plébániából állt: Brassó, Barót, Miklósvár, Fogaras, Türkös, Bodza, Tömös és Töröcsvár. Az 1846. évi sematizmusban 13 plébániával jegyzik, mely felépítés 1882-ben is meg-

²³ Úgyszintén a besztercei plébánia padlásáról került elő a megyesi piaristák levéltárának töredéke is (három darab 18. századi kötet). Ezt az a tény magyarázza, hogy 1789-ben megszűnt a megyesi piarista iskola, és az itt lévő szerzetesek Besztercére költöztek. Feltételezhetően ekkor vihették magukkal az addig keletkezett levéltári köteteket Besztercére. Az említett korai anyakönyv, a piaristák írásos hagyatéka úgy Besztercéről, mint Medgyesről elpusztultnak számított mostanig.

²⁴ Bernád: *Plébániai levéltárak* I... i. m.

²⁵ Bárth: i. m. 17.

maradt. E plébániák a következők: Barót, Bodza, Brassó, Hídvég, Felsőtömös, Illyefalva, Sepsikőröspatak, Miklósvár, Mikóújfalu, Sepsiszentgyörgy, Szentiván-laborfalva, Töröcsvár és Türkös.²⁶

A Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltárban a egyes felekezeti települések katolikus egyházközségeinek archívumai találhatóak. Sajnálatos módon, néhány ebbe a kerületbe tartozó, mára megszűnt történelmi plébánia (Bodza,²⁷ Felsőtömös,²⁸ Hídvég,²⁹ Töröcsvár³⁰) iratanyagáról nincsenek adataink, a 2005. szeptemberi gyűjtésünk folyamán nem kerültek elő. A miklósvári plébániának, a kerület egykori névadójának levéltára sem maradt fenn. Ugyanez a hiány tapasztalható azon plébániák esetében is, melyeket korábban szerzetesrendek adminisztráltak. Így Illyefalva (pálosok) és Kőhalom (ferencesek) esetében csak levéltártöredékek maradtak fenn (kötetek: püspöki rendeletek protokollumai és egyéb gazdasági naplók) a helyszínen (falba épített levéltári szekrényben és templomtoronyban), ügyviteli levelezést egyik plébánián sem őriztek. A főesperesség történelmi székhelyén, Brassóban, ezzel ellentétben csupán iktatott hivatalos iratok kerültek elő.

A főesperesség központját 2005-ben költöztették át Sepsiszentgyörgyre, ahol mindmáig található. A sepsi-barcasági főesperességet jelenleg 19 plébánia alkotja. Ezek közül Sepsiszentgyörgyön három plébánia a 20. század végén alakult.

A kézdi-orbai kerület egyházközségi archívumainak a már meglévő sepsi-barcasági törzsanyaggal való egyesítése folyamatban van. A Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár az utóbbi években a kézdi-orbai főesperesség, Imecsfalva, Kézdisárfalva,

²⁶ *Calendarium dioecesanum venerabilis cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post bissextilem secundus MDCCLXXXII...* 23.; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLIV...* 30–38.

²⁷ A bodzai plébániát 1794-ben alapították. A település Erdély és Moldva határánál fekszik, 1918-ig vámhely volt. Az 1890-es években filiaként csatolták Zágonhoz. Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLIV...* 31; *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Transsilvaniensis editus pro anno a Christo nato 1898. Albae-Caroliniae, 1898.* 120.

²⁸ A felsőtömösi plébánia 1792-ben alakult, és a bodzaihoz hasonlóan határátkelőhely volt Moldvába (Romániába). Templomát I. Ferenc császár építtette, melyet 1848/49-ben a plébániakkal együtt az oroszok felégették. A szomszédságában fekvő Alsőtömösön a 18. századi Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt kápolna ma is működik, melyet a Brassó-bolonyai plébániáról gondolnak. Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis. Gyulafehérvár, 1882,* 37.; *A gyulafehérvári főegyházmegeyi történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben.* Gyulafehérvár, 2000, 95–96.

²⁹ A hídvégi plébánia 1793-ban alakult, templomát a Szentháromság tiszteletére szentelték. Kezdetben a brassói ferencesek vezették. 1870-ben még önálló plébánia volt, 1882-ben már Miklósvár filiája, jelenleg Brassóból látják el. Vö. *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis.* Gyulafehérvár, 1870, 18.; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis.* Albae Carolinae, 1882, 41.

³⁰ Töröcsvár (Bran) katolikus plébániája 1760-ban alakult (újja), kápolnájának titulusa Nagyboldogasszony. A lélekszám folyamatos csökkenésével 1955-ben Zernyest lett a plébánia székhelye. Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis...* 43–44.; *A gyulafehérvári főegyházmegeyi történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben...* 108.

Szentkatolna és Bereck egyházközségek, valamint Petőfalva, Tamásfalva, Zabola és Hatolyka filiák iratanyagaival bővült. Ezek mind a kézdi–orbai főesperesi kerület részét képezik.

A levéltár ismertetője 2009 végén jelent meg.³¹ Az itt kutatható levéltári anyag mennyisége 48,24 ifm.

A Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltár (2005)

Ez a gyűjtőközpont a marosi és a küküllői kerületek egyházközségi levéltárai számára jött létre a Marosvásárhelyi Keresztelő Szent János Plébánia (Főesperesi Hivatal) templomának északi oratóriumában és a Deus Providebit ház egyik helyiségében. Marosvásárhelyen a szervezett iratbegyűjtés 2005-ben kezdődött és 2006 őszéig tartott. A gyűjtőközpont anyagát jelenleg a marosi és a küküllői főespereségi levéltárak, valamint a következő plébániák és filiák irategyüttese alkotják: Ákosfalva, Backamadaras, Bátos, Bede, Ehed, Erdőcsinád, Görgényszentimre, Görgényüvegcsúr, Iszló, Jobbágyfalva, Jobbágytelke, Kisillye, Lőrincfalva, Magyarpéterlaka, Marosjára, Maroskeresztúr, Marosvásárhely Keresztelő Szent János plébánia, Marosvásárhely Szent Imre plébánia (ferences anyag), Marosszentgyörgy, Mezőbánd, Mezősámsond, Miháza, Nagyernye, Nyárádgálfalva, Nyárádköszvényes, Nyárádremete, Nyárádselye, Nyárádszentanna, Nyárádszereda, Nyárádtő, Sáromberke, Szászrégen, Székelybő, Székelyhodos, Székelykál, Székes, Szentháromság, Vajola; Abosfalva, Ádámos, Bordos, Búzásbesenyő, Csőb, Dicsőszentmárton, Egrestő, Gyulakuta, Kelementelke, Kerelőszentpál, Kóródszentmárton, Kutyalva, Küküllővár, Magyarhidegkút, Magyarzsákok, Marosbogát, Marosugra, Mikefalva, Radnót, Székelyszállás, Székelyvécke, Szentdemeter és Szőkefalva.

Az 1761-es egyházmegyei összeírás a küküllői főesperesi kerületben hét plébániát említ (Abosfalva, Erzsébetváros, Kerelőszentpál, Küküllővár, Medgyes, Segesvár, Szőkefalva), a marosiban kilencet (Marosszentgyörgy, Marosvásárhely, Nagyernye, Nyárádköszvényes, Sámsond, Székelyhodos, Székelykál, Szentháromság, Szováta).³² Az egyházmegye második nyomtatott sematizmusa (1782) 12 plébániát sorol a küküllői kerülethez (Abosfalva, Almakerék, Egrestő, Erzsébetváros, Hosszúaszó, Küküllővár, Kiskapus, Medgyes, Radnót, Segesvár, Kerelőszentpál és Szőkefalva), míg a maroshihoz 15 egyházközséget (Jobbágytelke, Makfalva, Marosszentgyörgy, Marosvásárhely, Nagyernye, Názánfalva, Nyárádköszvényes, Nyárádtő, Sámsond, Szászrégen, Szentháromság, Szováta, Székelybő, Székelyhodos és Székelykál).³³ 1882-ben a küküllői kerületben 10 plébánia működött, a marosiban pedig 20. 2000-ben a küküllői főesperesi kerület 11 egyházközséget, a marosi 28-at

³¹ Bernád: *Plébániai levéltárak* I... i. m.

³² Bárth: i. m. 13., 15.

³³ *Calendarium dioecesanum venerabilis cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post bissextilem secundus MDCCCLXXXII...* 20–21.

foglalt magába.³⁴ Ez utóbbi felépítés mindmáig érvényben van, azonban a térség vegyes felekezeti összetétele miatt a legtöbb plébániához kisebb filiák is tartoznak.

A Gyűjtőlevéltárral egy helyen, a templomépület oratóriumában Gyűjtőkönyvtár és Múzeum is működik.

A Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltár középszintű segédlete a Székelyudvarhelyi Gyűjtőközpont repertóriumával egy kötetben került kiadásra 2015-ben.³⁵

A gyűjtőlevéltár anyagát a marosi és a küküllői főesperességi levéltárak mellett 36 plébánia és 28 filia irategyüttese alkotja. A marosi kerület anyaga 52,61, a küküllői kerület anyaga pedig 20,74 ifm nagyságú, a gyűjtőlevéltár így összesen 73,35 ifm iratanyagot foglal magába

A Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltár (2007)

Székelyföldön elsőként Gyergyószentmiklóson jött létre gyűjtőlevéltár a gyergyói főesperesség plébániái részére 2007-ben, és azóta is a Szent Miklós Plébánia (Főesperesi Hivatal) udvarán lévő kápláni épület földszinti helyiségeiben működik.

A gyergyói esperesség a reformációt követő időszakban alakult ki. A középkori gyergyószéki plébániák 1276–1545 között a telegdi főesperességhez tartoztak. A pápai tizedjegyzékben (1332–1337) három plébános (bejegyzése) szerepel Gyergyószékben: ezek feltételezhetően Gyergyószentmiklós, Gyergyóalfalu és Szárhegy plébánosai voltak. 1478-ból ismeretes egy Benedek nevű gyergyószentmiklósi pap, aki alesperes volt. 1592-től Csík-, Gyergyó- és Kászsószék egy főesperességet alkotott, három /al/esperességgel, egészen a katolikus megújulás korszakáig.³⁶

Francesco Leone da Modica ferences szerzetes jelentése szerint, amelyet a Hittérjesztés Szent Kongregációjához küldött 1638-ban, a gyergyószéki plébániák a Háromszéki főesperességhez tartoztak. Ez az okmány öt plébániát említ: Gyergyószentmiklós (plébánosa ekkor Ferenczi György esperes), Szárhegy, Újfalu, Alfalu és (különös módon) Koronka.³⁷ Ez utóbbi település Marosszékben található, a jelentés szerzőjének elírása vagy téves helyismerete miatt kerülhetett ebbe a felsorolásba.

Giulio Spinola bécsi nuncius hasonló jelentése 1665 végéről Gyergyó fiókszékben öt plébániát említ: Szárhegyet, Alfalut, Újfalut, Szentmiklóst és Ditrót (*Gitro*).

³⁴ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniaensis...* 127–122.; A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi szemlézete a 2000. jubileumi és millenniumi évben... 20–21.

³⁵ Bernád Rita – Barabás Kisanna: *Plébániái levéltárak II. A Marosvásárhelyi és Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárak repertóriumai*. Budapest – Gyulafehérvár, 2015 /Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 5./, 352. Vö. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/atadtak_az_ev_leveltari_kiadvanya_dijakat (Utolsó letöltés ideje: 2017. 08. 24.)

³⁶ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára (A továbbiakban: GYFL GYGYL), Gyergyószentmiklósi plébánia iratai, Koronagyűlési jegyzőkönyv 1814–1862.

³⁷ Tóth István György: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*. Budapest – Róma, 1994, 252.

Ugyanitt megjegyzi, hogy ezek nagy plébániák, és több faluban fiókegyházközségük van.³⁸

Damokos Kázmér erdélyi apostoli vikárius székelyföldi vizitációs jelentésében, amelyet 1668-ban a Kongregációhoz terjesztett fel, Gyergyószékben négy anyaplébániát sorol fel: Gyergyószentmiklóst két filiával (Tekerőpatak és Kilyénfalva), Szárhegyet szintén két leányegyházközséggel (Ditró és Remete), Alfalut Csomafalva filiával és Újfalut.³⁹

Az 1753-as, az 1761-es és az 1782-es egyházmegyei sematizmusok szerint a kerületet a következő plébániák alkották: Alfalu, Csomafalva, Ditró, Kilyénfalva, Remete, Gyergyószentmiklós, Szárhegy, Tekerőpatak, Újfalu. A gyergyószentmiklósi örmény plébánia 1782-ben külön örmény rítusú főesperesi kerületben szerepelt.⁴⁰

A gyergyói főesperesi kerületet 1846-ban 11 plébánia alkotta. 1870-ben a kerület Maroshévízzel bővült. 1882-ben 12 plébániája volt: Alfalu, Csomafalva, Ditró, Kilyénfalva, Remete, Szárhegy, Gyergyószentmiklós (külön örmény és latin szerartású plébániák), Tekerőpatak, Toplicza (Maroshévíz), Tölgyes és Újfalu. A főesperesség a 20. században tovább bővült Borszék (1901), Gyergyóbékás (1913), Gyergyóhodos (1925), Gödemesterháza (1927), Orotva (1973) és Marosfő (1999) egyházközségekkel.

A kerület egy újabb plébániáját 2008-ban alapították Gyergyószentmiklóson Szent István tiszteletére, templomát ugyanez évben szentelték fel. A gyergyói főesperesség legújabb plébániája szintén Gyergyószentmiklóson létesült 2017-ben, a felszegi Szent József tiszteletére ugyanez évben felszentelt templom mellé.

A gyergyói főesperesi kerületet jelenleg 22 plébánia alkotja. A főesperesség központja, rövidebb megszakításokkal, Gyergyószentmiklóson működött.

Gyergyószentmiklóstra 2006 decembere és 2007 januárja között kerültek be Borszék, Ditró, Gödemesterháza, Gyergyóalfalu, Gyergyóbékás, Gyergyóhodos, Gyergyóújfalu, Gyergyócsomafalva, Gyergyótölgyes, Háromkút, Kilyénfalva, Marosfő, Maroshévíz, Palotailva, Ratosnya, Tekerőpatak és Vasláb plébániai levéltárai. Ezek az irategyüttesek 2007 tavasza és ősze között kerültek hozzáférhető állapotba. Szárhegy levéltára 2009. szeptember elején került Gyergyószentmiklóstra. A begyűjtött iratanyagok némelyike külön említést érdemel: a Szárhegyről előkerült – nemrégiben restaurált – fejedelmi oklevél (1637), Gyergyóalfalu 17. századi iratgyűjteménye és az Egerből 2009-ben hazakerült anyakönyvei,⁴¹ továbbá Gyergyó-

³⁸ Uo. 362.

³⁹ Uo. 378.

⁴⁰ *Calendarium dioecesanum venerabilis cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post bissextilem secundus MDCCLXXXII...* 17.; Bárth: i. m. 15., 25., 32.

⁴¹ Gyergyóalfalu tizenhárom kötetnyi anyakönyvét (1714–1931) és *historia domus*át (1886–1930) a második világháború idején, 1944-ben Füzesabonyba menekítették. Ezek a kötetek 1993-ban bekerültek az Egri Főegyházmegyei Levéltárba biztonsági és megőrzési okokból. Végül 2009 szeptemberében hazakerültek Egerből, így részben Gyergyószentmiklóson a Gyűjtőlevéltárban, rész-

tölgyes eredeti anyakönyve (1811–1848), a gyergyócsomafalvi plébánia *historia domusa* (1697– 1830) és a többi plébánia újkori, 1715 előtti iratai.

A Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltár 2009. december 3 – 2010. január 10. között időszakos kiállításon mutatta be értékesebb okmányait a nagyközönségnek, ezáltal tisztelegvén a főegyházmegye ezer éves fennállása előtt is. Erre az alkalomra nyolc értékesebb iratot is sikerült restauráltatni.⁴² A kiállított 48 levéltári tételről (okiratok, kötetek és tervrajzok) katalógus is készült.

A gyergyói levéltár 2012-ben új kutatóteremmel, 2015-ben pedig értékes (min-
tegy 1500 régi könyvpéldányból álló) gyűjtőkönyvtárral egészült ki.

A Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárban 101,21 ifm mennyiségű levéltári anyag található. Kutatását a 2009-ben megjelent repertórium segíti.⁴³

A Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltár (2008)

A székelyudvarhelyi főesperesi kerület plébániai archívumai részére Székelyudvarhelyen jött létre gyűjtőközpont a Szent Miklós Plébánia (Főesperesi Hivatal) tulajdonában lévő tanulmányi házban. A levéltár az újonnan épült Márton Áron Ifjúsági Ház emeleti helyiségében működik. A levéltári anyag – az érseki gyűjtemény tárhelyeinek mintájára – itt is dexion fémpolcokon, savmentes levéltári dobozokban található. Az iratbegyűjtés a székelyudvarhelyi központba 2008 júliusában kezdődött, melynek során Atyha, Bözödújfalva, Erdőszentgyörgy, Etéd, Farkaslaka, Fenyéd, Homoródkarácsonyfalva, Kápolnásfalu, Kadicsfalva, Korond, Küküllőkeményfalva, Lövéte, Máréfalva, Nyikómalomfalva, Oroszhegy, Parajd, Pálfalva, Szombatfalva, Szentegyházásfalva, Székelykeresztúr, Székelyszentkirály, Székelyszentlélek, Székelylengyelfalva, Székelyszenttamás, Székelyvarság, Szováta, Vágás és Zetelaka egyházközségek levéltárai kerültek egységesen a gyűjtőlevéltárba.⁴⁴ A begyűjtött irategyüttesek rendezése 2008 nyarán kezdődött, és 2010-ben fejeződött be.

Az udvarhelyi kerület 1761-ben 17 plébániából állt:⁴⁵ Atyha, Bözödújfalva, Farkaslaka, Homoródkarácsonyfalva, Korond, Lövéte, Máréfalva, Oroszhegy,

ben Gyergyóalfaluban a plébánián kutathatók. Alfalu 1714–1857 közötti anyakönyvei (hat kötet) a gyűjtőlevéltárban maradtak, míg az 1857–1931 közöttiek (hét kötet) és a *historia domus* – a mindennapi ügyviteli használat végett – hazakerült a gyergyóalfalvi plébániára. Ezúton is köszönjük dr. Löffler Erzsébetnek, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár igazgatónőjének a gyergyóalfalusi kötetek hazaszállítása ügyében kifejtett fáradságos közbenjárását.

⁴² A restaurálást Benedek Éva okleveles papírrestaurátor, a Csíki Székely Múzeum munkatársa végezte.

⁴³ Bernád: *Plébániai levéltárak* I... i. m.

⁴⁴ A székelyudvarhelyi levéltár létrejöttének részletesebb beszámolójához lásd Péntes Lóránd: *A Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltár születése. Keresztény Szó*, 2010. 1. sz. 8–12.

⁴⁵ Vö. Bárth: i. m. 14.

Parajd, Szentdemeter,⁴⁶ Székelyszentkirály, Székelyszentlélek, Székelyszenttamás, Székelyudvarhely, Székelyvécke, Vágás, Zetelaka. A kerület 1782-ben 24 plébániát foglalt magába: Atyha, Bözödújfalú, Etéd, Farkaslaka, Gyulakuta (Gyalakuta), Homoródkarácsonyfalva, Korond, Lengyelfalva, Máréfalva, Lövéte, Oroszhegy, Parajd, Sárpatok, Székelypálfalva, Székelyszentlélek, Székelyszentkirály, Székelyszenttamás, Székelykeresztúr (Szitáskeresztúr), Székelyudvarhely, Székelyvécke, Székelysombor (Szászsombor), Vágás és Zetelaka.⁴⁷ 1846-ra még hét plébániával bővült: Fenyéd (1815), Homoródremete (1784), Kadicsfalva (1802), Szentegyháza (Oláhfalú),⁴⁸ Kápolnásfalú (Kápolnásoláhfalú) (1837), Szováta,⁴⁹ valamint néhány évtizedig ide tartozott Kóhalom⁵⁰ is.

A kerületet 1882-ben 26 plébánia alkotta. Jelenleg 34 plébániából áll.⁵¹

A főesperesi kerület vegyes felekezeti jellege ellenére (vagy éppen annak köszönhetően) olyan fejedelemségi oklevelekkel is büszkélkedik, mint Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelem oklevelei (1625, 1631) az atyhai plébánia levéltárából vagy Brandenburgi Katalin oklevele 1630-ból, amely a vágási plébánia irataiból került elő. Mindhárom oklevél Gyulafehérváron kelt, tárgyuk alapján pedig mindegyik felekezeti vitákat tisztáz a római katolikusok javára. Ezeket az okleveleket a gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeuma papírrestaurátor szakemberei térítésmentesen restaurálták. Figyelemreméltó jelenséggé emlíjtük továbbá, hogy számos 18. századi anyakönyvet sikerült begyűjteni a székelyudvarhelyi raktárba (Bözödújfalú, Máréfalva, Székelyszentkirály, Szováta, Vágás), amelyek megmenekültek az 1950. évi államosítástól. Ezek közül Bözödújfalú és Székelyszentkirály 3–3 darab anyakönyvére, valamint Máréfalva legrégebbi anyakönyvi kötetének restaurálására sikerült pénzügyi támogatást szerezni pályázati úton. Ugyanekkor került restaurálásra a szintén ritkaságnak számító és tudományos hivatkozásokban igen gyakran használt főesperesi vizitációs jegyzőkönyv (1683–1702), amely a székelyudvarhelyi Szent Miklós plébánián őrződött meg.

⁴⁶ Szentdemeter a 19. század folyamán Bordos filiája volt, 1924-ben önállósult. Jelenleg a kükküllői főesperesi kerülethez tartozik, levéltára a Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárban található. Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLVI...* 106.; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis editus pro anno a Christo nato 1888. A.-Carolinae, 1888. 61.*; *A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben...* 176–177.

⁴⁷ *Calendarium dioecesanum venerabilis cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post bissextilem secundus MDCCCLXXXII...* 24–26.

⁴⁸ Szentegyházas(oláhfalú) 1782-ben még a felcsíki kerülethez tartozott. Vö. uo. 16.

⁴⁹ Szováta korábban a marosi főesperesi kerülethez tartozott. Vö. uo. 22.

⁵⁰ A Szászföldön lévő Kóhalom (1753-ban alakult) az 1880-as években átkerült a sepsi-barcasági főesperesi kerületbe, ahol jelenleg is található. Vö. *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis...* 46.; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis. Albae-Carolinae, 1888, 21.*

⁵¹ Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis..* 175–194.; *A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben..* 256–280.

A gyűjtés folyamán azonban szembesülnünk kellett a hiányzó, előttünk ismeretlen okok és körülmények miatt elpusztult történelmi iratanyag tényével is, olyan plébániák esetében, mint Parajd vagy Székelyszenttamás.

A szerzetesrendek tevékenysége az udvarhelyi kerületben is kimutatható. A jezsuiták 1649–1773 között vezették a székelyudvarhelyi Szent Miklós plébániát, iratanyaguk (a plébánia hivatalos ügyvitele) főként a 18. századból maradt ránk.⁵² Etéd katolikusait a minoriták gondozták, akik 1783-ban telepedtek meg itt, majd 1875-ben, a templom építését követően, a plébánia átkerült a világi papság irányítása alá.⁵³ Etéd kis mennyiségű levéltári anyaga azonban csak a 19. század elejétől maradt fenn, a minorita rendi iratok nem különíthetők el benne egységesen.

A Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltár 42 levéltári fondból tevődik össze, amelyeknek jelenlegi összesített terjedelme 97,36 ífm. A gyűjtőközpontban egy főesperesség, 40 plébánia és egy filia levéltára található, valamint egy tematikus gyűjtemény – a különböző plébániák építési tervrajzaiból kialakított tervtár.

A Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltár repertóriumra 2015-ben jelent meg.⁵⁴

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (2010)

Az erdélyi örmények és egyházi szerveik

Az Erdély területére a 17. században történt tömeges betelepülésükkel az örmények magukkal hozták saját egyházszervezetüket is, majd a katolikus egyházzal megkötött unió következtében egyházuk örmény rítusú római katolikus lett. Az uniált vallású örményeknek Oxendio Virziresco aladiali címzetes püspök személyében önálló apostoli vikáriusuk volt. Ez a vikáriátus Oxendio Virziresco 1715. március 10-én bekövetkezett halálával megszűnt. 1741–1930 között a négy erdélyi örmény katolikus plébánia az erdélyi római katolikus egyházmegyéhez tartozott, akárcsak ma is. 1930. június 5-én a román konkordátummal létrehozták a Szamosújvári Örmény Katolikus Kormányzóságot. Ez az apostoli kormányzóság 1948-ban megszűnt, 1990-től egyházjogilag is újjáéledt, államilag viszont a négy örmény szertartású plébánia továbbra is a Gyulafehérvári Főegyházmegye keretében működik.⁵⁵

Az örmény katolikus plébániák a következő években jöttek létre: Szamosújvár 1700-ban, Erzsébetváros 1708-ban, Gyergyószentmiklós 1730-ban és Szépvíz 1785-ben.⁵⁶

⁵² Uo. 274.

⁵³ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis...* 177–179.; Léstyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai.* I. Kolozsvár, 1996, 317.

⁵⁴ Bernád – Barabás: i. m.; Vö. <http://www.magyarurir.hu/hirek/egyhazi-konyveket-is-elismertek-az-ev-leveltari-kiadvanya-dijjal> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 08. 25.)

⁵⁵ Jakubinyi György: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia.* Kolozsvár, 2010, 69.

⁵⁶ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis...* 74–75., 77., 86., 154–155.

Az egységes örmény főesperesség 1740-től két részre oszlott, az erzsébetvárosi plébánosok, mint a Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyen, Kantában, Szépvízen és Görgényszentimrén lakó székelyföldi örmény hívek „örmény főesperesei” külön felhatalmazást nyertek. Szamosújvár külön főesperességként működött. Batthyány Ignác püspök 1786-ban megszüntette a két örmény főesperességet, és a latin főesperesi kerületekbe tagolta be őket.⁵⁷

Az erdélyi egyházmegye 1762-ben készült népesség-összeírásában két örmény rítusú főesperesi kerület szerepel: a szamosújvári egy plébániával (Szamosújvár) és az erzsébetvárosi két egyházközséggel (Erzsébetváros és Gyergyószentmiklós).⁵⁸

Az erdélyi örmény plébániák a nyomtatott egyházmegyei sematizmusok közül csak az 1782-es kiadásúban szerepelnek két önálló főesperesi kerülettel: a szamosújvárival, amely egyetlenegy plébániából áll és az erzsébetvárosival, amely három plébániából tevődött össze (Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Szépvíz).⁵⁹ Az 1788-as évi és a későbbi, 19. századi sematizmusokban már mind a négy örmény katolikus egyházközség a korabeli főesperesi kerületi beosztások latin rítusú plébániáinak sorában található.

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség érseke (dr. Jakubinyi György) egyben örmény apostoli kormányzó is. Munkáját az örmény vikárius, a főegyházmegyében birituális engedéllyel egyedül rendelkező szamosújvári plébános (Msgr. Ft. Szakács Endre) segíti.

Az örmények a 19. század közepén végbement nyelvcseré következtében hivatali levelezéseikben is áttértek a magyar nyelv használatára, az örmény csupán a liturgia nyelvkeként élt tovább.

A levéltár kialakulása

A négy erdélyi örmény katolikus plébániának az apostoli kormányzóság alá való tartozása külön gyűjtőlevéltár létrehozását tette indokolttá. Erre a célra Szamosújvár, az apostoli kormányzóság székhelye bizonyult a legmegfelelőbbnek.

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár kialakításának konkrét lépéseire 2010 augusztusában került sor.⁶⁰ A gyűjtőlevéltár jelenleg az Örmény Apostoli Kormányzóság székhelyén, a szamosújvári örmény katolikus plébániával egybeépített tűz-, víz- és betörésbiztos ingatlanban található, és modern tárolóeszközökkel van ellátva. A levéltár felújításához a szamosújvári örmény katolikus plébánia a Szülőföld Alaptól nyert 2010 decemberében támogatást, amellyel utólagosan finanszírozni lehetett a munkálatok megelölegezett költségeit. Az iratok korszerű

⁵⁷ Jakubinyi György: *A Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa Szamosújvár*. Kolozsvár, 2001, 28.

⁵⁸ Bárh: i. m. 23.

⁵⁹ *Calendarium dioecesanum venerabilis cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post bissextilém secundus MDCCLXXXII...* 14., 16–17.

⁶⁰ A levéltár kialakításáról és rendezéséről részletesebb interjú készült e sorok írójával. Lásd *Keresztény Szó*, 2011. február, 13–18.

tárolásához elengedhetetlenül fontos levéltári dobozok magyarországi levéltárak egyesületileg szervezett gyűjtéséből származnak, a stabil fémállványzatot pedig az Esztergomi Prímási Levéltártól kapta adományba az Érsekség.⁶¹

Ez a gyűjtőközpont fogja egybe a Gyulafehérvári Főegyházmegye négy örmény rítusú katolikus plébániájának – Szamosújvárnak, Erzsébetvárosnak, Gyergyószentmiklósnak és Szépvíznek – a levéltári anyagát. Ugyanitt található a Romániai Örmény Apostoli Kormányzóság iratanyaga is, amelynek nagy részét korábban is Szamosújváron, kisebb részét Gyergyószentmiklóson tartották – az éppen aktuális kormányzó működési helyének függvényében. A plébános és a kerületi főesperes személyének azonossága miatt két főesperesi kerület fondja is itt nyert otthont: a belső-szolnokié, amely a szamosújvári örmény katolikus plébánia irataiban lett elkülönítve, és az erzsébetvárosié, amelyet a helyi örmény rítusú plébánia fondjából választottak le. Így tehát a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár összesen hét fondképző szerv anyagát őrzi és kezeli: az Örmény Apostoli Kormányzóságét, két főesperesi kerületét és négy örmény katolikus plébániáét. Ezek a fondok, amint azt fondszámaik is mutatják, a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár főesperesi kerületek szerint, alfabetikusan rendezett főesperességi és egyházközségi levéltárainak a részét képezik.

A gyűjtőlevéltár irategyütteseinek rendezése 2011 szeptemberében fejeződött be. A levéltári rendezési munkálatokban erdélyi és magyarországi szakemberek, valamint helyi önkéntesek egyaránt részt vettek. Az örmény szakmai kérdéseket armenológus szakember segítségével tisztáztuk.

Az örmény gyűjtőlevéltárról 2011-ben háromnyelvű ismertető jelent meg.⁶²

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltárhoz tartozó négy örmény katolikus plébánia, két főesperesi kerület és az Örmény Apostoli Kormányzóság levéltári anyagának mennyisége 44,59 ifm.

A Kolozsvári Gyűjtőlevéltár (2011)

A Kolozsvári Gyűjtőlevéltár létrejöttékor a Szentegyháza utca 2. szám alatti bérház egyik első emeleti lakásában kapott helyet. Az értékes gyűjtemény 2017 júniusában költözött végleges helyére, a szomszédos 4. számú épület korszerűen felújított és

⁶¹ A Magyar Levéltáros Egyesület felhívásával elindított adománygyűjtési kezdeményezést, az anyaországi egyházi és világi levéltárak, valamint a savmentes dobozok gyártóinak mindenkor önzetlen támogatását ezúton is hálásan köszönjük. Külön köszönjük T. Küsmódi Attila szamosújvári római katolikus plébánosnak a szakmai kapcsolatait nem kímélő szervezői közbenjárását, valamint a doboz- és polcszállítás körüli fáradságos utánajárását, amely nélkül a nagylelkű gyűjtőakció nem valósulhatott volna meg.

⁶² Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla. Repertoriu. The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory.* Budapest – Gyulafehérvár – Leipzig, 2011 /Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4./.

berendezett földszinti raktárhelyiségeibe (az Agapé hotel és étterem szomszédságában). A levéltár gyűjtőköre a kolozs–dobokai és a torda–aranyosi főesperesi kerületek egyházközségeire terjed ki.

A 18. század közepén a két, mára összevont főesperesi kerület négy kisebb főesperesi kerületből állt: aranyosi, tordai, kolozsi és dobokai kerületekből.

A tordai főesperesség 1761-ben három egyházközséget foglalt magába: Tordát, Szászrégent és Görgényt. A kolozsi nyolcat – Kolozsvárt, Kolozst, Szászfenest, Jegenyét, Mócsot, Katonát, Szászerkedet és Györgyfalvát, míg a dobokai ugyanezkor csupán két plébániából tevődött össze (/Magyarszarvas/Kend és Szék).⁶³ Az aranyosi főesperesi kerületet 1768-ban mindössze négy plébánia alkotta: Bágyon, Felvinc, Harasztos és Várfalva.⁶⁴ A kolozsi kerület ugyanebben az évben 18 plébániából állt, amelyek többsége később, a 19. században a belső-szolnoki kerületbe szerveződött át. A tordai főesperesség három egyházközséggel működött (Torda, Torockó és Szászrégen).⁶⁵ Az egyházközségek beosztási helyzete 1782-re kissé átalakult. Ekkor a kolozsi, a dobokai és a belső-szolnoki kerületek egyetlen egy főesperességet alkottak.⁶⁶ Az aranyosival egyesült tordai kerületben a következő plébániák léteztek: Torda, Felvinc, Harasztos, Sinfalva, Szengyel, Torockó, Várfalva.⁶⁷ 1882-ben a torda–aranyosi kerület kilenc plébániából állt: Felvinc, Harasztos, Jára, Mezőszengyel, Sinfalva, Torda, Torockószentgyörgy, Túr és Várfalva.⁶⁸ A kolozs–dobokai ugyanebben az időszakban 15 egyházközségből tevődött össze: Bács, Bánffyhunad, Bonchida, Kolozsvár, Györgyfalva, Jegenye, Kajántó, Katona, Szarvaskend, Kide, Kolozs, Kolozsmonostor, Mócs, Oláhfenes és Szászfenes.⁶⁹

A kolozs-dobokai főesperesi kerület egyházközségeiből (Kolozs, Mócs, Katona, Györgyfalva, Jegenye, Szászfenes, Magyarfenes, Kolozsmonostor, Kajántó, Kolozsvár – Szent Péter) 2011 júniusában kerültek beszállításra a történeti iratanyagok. Rendezésük az év júliusában zajlott.

A kolozsvári főplébánia és főesperesi hivatal történeti levéltárát, több más értékes iratállománnyal együtt, a főtéri templom kórusa mellett, egy toronybeli helyiségben tárolták, egy térben a plébánia régi könyvtárával, valamint a Státus iratanyagával – ennek elkülönítésére és rendezésére 2003-ban került sor. Ebből a zsúfolt, poros, de száraz mikroklímájú térből, keskeny csigalépcsőn megközelítve, mintegy 30 folyóméternyi levéltári anyagot sikerült átszállítani a Szentegyháza utcai levéltárhelyiségekbe. Ebben a toronyszobában őrizték – a főesperesség és a plébánia 20. század elejével bezáródó történelmi dokumentumai mellett – a

⁶³ Bárth: i. m. 12–13.

⁶⁴ [*Sematizmus*, 1768]. 7.

⁶⁵ Uo. 9–11.

⁶⁶ *Calendarium Dioecesanum Venerabilis Cleri M. Principatus Transilvaniae Ad Annum qui est post Bissextilem Secundus MDCCCLXXXII*. Cibini, 1782. 19–20.

⁶⁷ Uo. 24.

⁶⁸ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniaensis...* 167–174.

⁶⁹ Uo. 108–127.

kolozsvári aggmenház és iskola iratait, a kolozsmonostori konvent levéltármaradékát, valamint különböző, dézsmákkal kapcsolatos iratokat és egyéb értékes papi személyi hagyatékokat. Ez az iratgyűjtemény kitűnik az egyházmegye eddig rendezett mintegy 150 plébániai levéltára közül úgy óriási mennyiségével (70 folyóméter), mind történeti értékével. Említést érdemel az a tény is, hogy a kolozsvári Szent Mihály plébánia levéltára régebbi és gazdagabb oklevélgyűjteménnyel rendelkezik, mint maga az érseki levéltár Gyulafehérváron. A toronybeli levéltárból ugyanis néhány tucatnyi 14–17. századi eredeti oklevél is előkerült, köztük Mohács előtti is, melyek kiemelt fontosságúak. A nagyméretű oklevelek és a vaskos térképgyűjtemény részére még 2004-ben sikerült egy speciális tárolóeszközt megpályázni és megvásárolni, amelybe az oklevéltár anyaga került elhelyezésre.

A sérültebb oklevelek közül 35 darab restaurálására 2012 decemberében a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiumától sikerült pályázat útján támogatást nyerni, így ezeket az okmányokat 2013-ban restaurálták a már említett gyulafehérvári laboratóriumban.

A Szent Mihály plébánia levéltárának 19. század végi és 20. századi, hasonlóan nagy mennyiségű részét a jelenlegi plébánia egyik irodahelyiségében tárolták. Ennek a 40 folyóméter terjedelmű iratanyagának az ügyviteli részei szintén a gyűjtőlevéltár raktáraiba kerültek.

A Kolozsvári Gyűjtőlevéltárban a főesperességi levéltár mellett jelenleg 15 plébánia (Egeres, Györgyfalva, Jegenye, Kajántó, Katona, Kisbács, Kolozs, Kolozsmonostor, Kolozsvár – Szent Mihály, Kolozsvár – Szent Péter, Magyarfenes, Mócs, Nagysármás, Alsójára és Sinfalva) és 5 filia (Gyalu, Hidalmás, Szamosfalva, Szentmihályfalva és Várfalva) iratanyaga található hozzáférhető állapotban. Az itt kialakított, kiemelkedő értékű oklevéltár 149 darab eredeti oklevélből és másolatból tevődik össze: 1341–1892 között kiállított oklevelekből, köztük 42 darab Mohács előtti oklevéllel, melyből 16 eredeti példány.

A kolozsvári főesperesség és plébánia gazdasági állományának (15 ifm) rendezése jelenleg folyamatban van.

A Kolozsvári Gyűjtőlevéltárban található rendezett és már kutatható levéltári anyag mennyisége 76,61 ifm. Ugyanide került elhelyezésre 2018 augusztusában a kolozsvári Szent Mihály plébánia 100 folyóméter terjedelmű régi könyvállománya, amelynek feldolgozása egy következő munkafázist képez. Az értékes gyűjteményt addig a főtéri templom kórusa melletti levéltár- és könyvtárhelyiségében tárolták.

További sürgető feladat marad a 2018-ra beütemezett gyűjtés a torda-aranyosi főesperesi kerület plébániáiról.

A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár (2016)

Az alcsíki és a felcsíki főesperesi kerületek levéltárai részére már korábban szükségessé vált egy gyűjtőlevéltár kialakítása Csíkszereda központtal. A végleges helyszín kijelölése néhány évig elhúzódott, míg végül a Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár a

csíksomlyói Szent Péter és Pál plébánián lelt otthonra. Ez a plébánia a 18. és a 20. században főesperesi székhelyként működött. A jelenlegi plébániaépületet eredetileg főesperesi központnak tervezték 1913-ban, amit az impozáns főhomlokzat építészeti jellege is tanúsít. Mivel a főesperességek székhelyei falvakban találhatók (Csíkdánfalván és Csíkszentgyörgyön), így nem a főesperesi hivatalok melletti közös gyűjtőlevéltári központ létrehozásának gondolata érvényesült. A csíksomlyói kegyhely látogatottsága, a plébánia földrajzi elérhetősége és hajdani főesperességi központ szerepe lehetővé tette egy ilyen gyűjtemény befogadását. A csíksomlyói levéltári raktárak helyiségeinek felújítása 2015 októberében kezdődött és 2016 tavaszáig tartott, míg az iratok összegyűjtése az alcsíki és felcsíki plébániákról 2016 október–december között zajlott. A raktári tér kialakításához szükséges beruházásokat több intézmény is támogatta, főként pályázati úton. A felújítási munkálatok költségének tetemesebb részét – a nedvesség- és füstérzékelő riasztóberendezés beszerelését – Hargita Megye Tanácsa, kisebb részét az Érsekség, a speciális levéltári állványzatot a Szülőföld Alap, míg a savmentes tároló dobozok beszerzését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma finanszírozta.⁷⁰

Az 1768-as egyházmegyei sematizmusban az alcsíki főesperesség 10 plébániával szerepel: Kozmás, Menaság, Mindszent, Szentgyörgy, Szentimre, Szentkirály, Szentlélek, Szentmárton, Szentsimon és Tusnád.⁷¹ Ugyanebben az évben a felcsíki főesperesi kerületet 11 egyházközség alkotta: Delne, Madaras, Nagybaldogasszony, Oláhfalu, Rákos, Somlyó, Szentdomokos, Szentmihály, Szentmiklós, Szenttamás és Szereda.⁷² A kászoni kerület ugyanekkor önálló kerületként tűnik fel, két plébániával: Kászónújfalu és Nagykászon.⁷³ 1782-ben a kerületi beosztás változatlan marad mindhárom főesperesség esetében.⁷⁴ Az alcsíki kerületben hasonló állapotot tükröz az 1788-as egyházmegyei névtár is, annyi változással, hogy itt már a felcsíki kerületben megjelenik a csicsói és a szépvízi örmény plébánia, Oláhfalu pedig átkerül az udvarhelyi főesperesi kerületbe, míg a kászoni főesperesi kerület az önállósult Kászonjakabfalva egyházközségével bővül.⁷⁵

A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltárban jelenleg az alcsíki és felcsíki főesperesi hivatal iratain kívül a következő plébániák levéltári anyagai találhatóak: Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Balánbánya, Csíkrákos, Csíkdánfalva, Csíknagybaldogasszony (Karcfalva), Csíkmadaras, Madéfalva, Csíkrákos, Csíkszentmihály, Csíkcicsó, Csíkelne, Csíkpálfalva, Szépvíz, Csíkszentmiklós, Gyimesbükk, Gyimesközéplak, Gyimesfelsőlok, Kostelek, Zsögöd, Csíksomlyó, Csíkszentkirály, Csíkszentimre, Csíkszentsimon, Csátószeg, Csíkszentmárton, Csíkkozmás, Lázárfalva,

⁷⁰ Vö. Hargita Népe, 2016. november 8.; Csíki Hírlap, 2017. január 26.; Vasárnap, 2017. február 5.

⁷¹ [Sematizmus. 1768]. 6–7. Töredék.

⁷² Uo. 8.

⁷³ Uo. 9.

⁷⁴ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniaensis...* 15–16., 19.

⁷⁵ *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis M. Principatus Transilvaniae Pro Anno Bissextili A Christo Nato MDCCLXXXVIII.* Albae Carolinae, é.n. 13–14., 18.

Csíkminszent, Csíkmenaság, Csíkszentgyörgy, Csíkszentlélek, Kászónújfalu és Kászónjakabfalva.

A 90 ifm terjedelmű iratanyag már rendezett állapotban van. A levéltár mellett kutatóterem és gyűjtőkönyvtár működik, amelynek bútorzatát a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Ugyanitt, a könyvtár és a levéltár szomszédságában, 2018 júniusában egy főegyházmegyei illetőségű papírrestaurátor-műhely is létesült szintén BGA támogatásból.

Tervek, további teendők

Az Egyházi Kulturális Javak Pápai Bizottsága előírásainak értelmében ezek a gyűjtőlevéltárak lehetőséget nyújthatnak magánlevéltárak befogadására, az egyes hívek vagy egyházi jogi személyek privát levéltárának megőrzésére. Az ilyen levéltárak tulajdonjoga az illető fizikai személyé vagy a letéteményes szervé marad, kivéve a levéltári fond átengedésekor megszerzett különleges jogokat (például a maga teljességében való megőrzés, a külön helyen való elhelyezés szabályai, hozzáférhetőségi kritériumok). Az említett fondok egyházi levéltárba való befogadásakor a hivatalos megegyezésben foglalt kikötéseknek meg kell valósulniuk.⁷⁶ Ez az elképzelés, amely a magánosok megőrzésre átvett levéltárait illeti, nem új keletű, hiszen éppen a Gyulafehérvári Érseki- és Főkáptalani Levéltár tanúskodik arról, hogy az elmúlt évezred folyamán az érseki levéltár tömegesen vett át személyi hagyatékokat megőrzésre.

A Levéltár egyik tervének tekinthető, hogy a közeljövőben az egyházmegye plébániai levéltáraiban fennmaradt, a katolikus restauráció (1715) előtti időszakban keletkezett források regesztaszzerű kiadása megvalósuljon. Ehhez az iratok egyenkénti fotózása is társul, amely nagyrészt már megvalósult. Az eredeti történeti állomány védelme és biztonsága érdekében a digitális fénykép áll a kutatók rendelkezésére, valamint remélhetőleg – pályázati úton – sikerül majd a sérült, értékesebb iratok, kötetek restaurálását folytatni. Az 1715-ös „vízvázalasztó” évszám jelentős momentum a erdélyi püspökség és káptalan – mint hiteleshely – okmánykibocsátása történetének, ezért oly értékes a hazai katolikus múlt feltárása szempontjából is a korszakot megelőző minden egyes írott emlék.

A feldolgozással párhuzamosan, az erdélyi római katolikus levéltárakat ismerető segédlet sorozat folytatása képezi a szakmai célok egyikét, jelenleg a Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertóriumának összeállítása zajlik.⁷⁷

⁷⁶ *Az egyházi levéltárak szerepe a lelkipásztori életben.* Budapest, 1998 /Római dokumentumok XI. Az Egyházi Kulturális Javak Pápai Bizottságának dokumentuma/, 13.

⁷⁷ Eddig megjelent Szögi László: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára 1429–2000. Repertórium.* Gyulafehérvár – Budapest, 2006 /Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 1./; Bernád Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica visitatiók mutatója.* Gyulafehérvár – Budapest, 2006 /Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 2./; Uő: *Plébániai levéltárak I...*; Bernád – Kovács: i. m.; Bernád – Barabás: i. m.

A gyűjtőmunka folytatása a szeben–fogarasi, erzsébetvárosi, torda–aranyosi és kézdi–orbai főesperesi kerületekben szintén a sürgető teendők közé tartozik. A gyűjtőmunkát követően a Kolozsvári Gyűjtőlevéltár segédletének elkészítése következne.

RITA BERNÁD

THE COLLECTIVE ARCHIVES OF THE ROMAN CATHOLIC ARCHDIOCESE OF ALBA IULIA

The Transylvanian Bishopry, today the Archbishopry of Alba Iulia, and its large territorial extent, justified the collecting of the archdeaconry and parish archives. In the Carpathian Basin, between 2003 and 2016, nine collective archives were established in eight cities: Gyulafehérvár, Szamosújvár, Sepsiszentgyörgy, Târgu Mureş, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Szamosújvár (Armenian), Cluj-Napoca, and Csíkszereda. In the first part of our study, we discuss the initiation and eligibility of collecting with reference to the practices of neighboring church archives, we outline the administrative structure of the Archdiocese of Alba Iulia, furthermore we discuss the conservation and restoration interventions, and then we present these nine collective archives in chronological order of their establishment.